

تبیین مفهوم «مقام محمود» با بهره‌گیری از آیه ۷۹ سوره اسراء*

** مینا شمخی

*** محمد جواد سامی

**** علیرضا خنشا

چکیده

مقام انسان در دایره وجود، بسیار عالی است. خداوند انسان را به گونه‌ای خلق کرده که می‌تواند تا سدره المنتهی پیشرفت نماید و با رعایت اخلاق به اوج مقام انسانیت (خلیفه الهی) برسد. آیه ۷۹ سوره اسراء، ضمن دعوت پیامبر و مسلمانان و بلکه انسان به شب زنده داری با رعایت اخلاق الهی، به مقام والای «محمود» اشاره می‌نماید. به راستی حقیقت مقام محمود چیست؟ کدام ویژگی اخلاقی سبب رسیدن به آن می‌شود؟ در این پژوهش به روش کتابخانه‌ای، به تحلیل و استنتاج نظر مفسران و اندیشمندان اسلامی اعم از شیعه و سنی، پرداخته و نتایج نشان می‌دهد که «مقام محمود» به مقام شفاعت، مقام وجه الله، اعطای لوی حمد، جامع خصلت‌های ستوده، مقام لقاء الله، بالاترین مرتبه حمد، اهلیت ظهور امام مهدی (عج)، بالاترین مقام عرفانی سلوک (مع الحق فی الخلق) و واسطه بین خداوند و مقام حمد تعریف شده است. نظریه‌ای که بیش از همه در میان مفسران فریقین مشهور است، نظریه مقام شفاعت کبری پیامبر(ص) و به تبع آن ائمه معصومین و اولیاء الله می‌باشد. البته مقام لقاء الله که شفاعت را هم در برمی‌گیرد. در این نوشتار قابل بررسی است.

کلید واژه‌ها: اخلاق، اسراء، شفاعت، عرفان، مقام محمود.

* تاریخ دریافت: ۹۸/۰۳/۰۵ تاریخ پذیرش: ۹۹/۰۲/۳۰

** استادیار گروه علوم قرآن و حدیث دانشکده الهیات دانشگاه شهید چمران اهواز (نویسنده مسول)

*** استادیار موسسه آموزش عالی آپادانا شیراز

**** دانشجوی دکتری علوم قرآنی دانشگاه شهید چمران اهواز

۱. بیان مسأله

انسان در دایره وجود مقامی بسیار عالی دارد. خداوند انسان را به صورتی خلق کرده که می‌تواند به سدره المنتهی دست یابد و با رعایت اخلاق به اوج انسانیت، مقام خلیفه اللهی برسد.

آیه ۷۹ سوره اسراء: «وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا» و پاسی از شب را برخیز، و نماز بخوان این فضیلت برای توست، امید که پروردگار تو را به مقامی در خور ستایش برانگیزد» قرآن در این آیه پیامبر و مسلمانان و بلکه انسان‌ها را در شب‌زنده داری، به مقام «محمود» دعوت می‌نماید. این مقام از اختصاصات پیامبر (ص) است، کسانی می‌توانند از آثار این مقام بهره‌برند. که بر اساس سنت نبوی حرکت کنند همچنان که این مقام برای اهل بیت پیامبر(ص) در برخی ادعیه و زیارات از خداوند درخواست شده است مانند فرازی از زیارت عاشورا (و اسئله ان یبلغنی المقام المحمود لکم عند الله) (ابن قولویه، ۱۳۵۶ق، ۱۷۹؛ مجلسی، ۱۴۰۳ق، ۲۹۰/۹۸). در این آیه شب‌زنده‌داری به عنوان نافله و عبادتی افزون بر عبادت‌های دیگر برای پیامبر (ص) وضع می‌شود. مخاطب آیه رسول اکرم (ص) است، اما از آنجا که قرآن زنده و پیام آن برای تمامی نسل‌ها است. راه رسیدن به مقام محمود برای مومنین، از صدر اسلام تاکنون باز است (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴ش، ۲۳۲/۱۷).

واژه مقام محمود قابل‌شناسی است، می‌توان معنای مقام محمود را فهمید، ولی مقصود این ترکیب در نهایت دشواری است، آنچه نیازمندیم تفسیر و مقصود مقام محمود است؟ حقیقتی که این اصطلاح ترکیبی به آن اشاره دارد و مورد ستایش خالق

و خلق است، منزلتی مادی است یا معنوی؟ جایگاهی در دنیا یا آخرت؟ حقیقت وجودی و راه رسیدن به آن کدام است؟ دیدگاه متکلمان و مفسران مسلمان شیعه و اهل سنت در باره آن چیست؟ امکان دستیابی این مقام برای چه کسانی فراهم است؟

۱-۲- پیشینه پژوهش

پیرامون آیه، مفسران قرون اول تاکنون نظر داده و به تشریح و تفسیر آن پرداخته‌اند. پژوهش‌های انجام شده در این موضوع «ارتباط تفسیری مقام محمود پیامبر (ص) با شفاعت، بازپژوهشی در تفاسیر فریقین» از هاشم اندیشه؛ «بررسی مقالات شفاعت در دایره المعارف قرآن الیورلیمن» از حسین علوی مهر و فاطمه وجدی؛ «پیامبر اعظم (ص) الگویی از شخصیت متعادل» از رضا وطن دوست؛ «کتاب‌شناسی شفاعت» از اباذر نصر اصفهانی؛ «شفاعت ضابطه مند از نظر صدرائیان» از فاطمه صادق‌زاده قمصری؛ «تهجد و شب زنده داری در سیره پیامبر اکرم (ص)» از جواد خرمی.

در بیان تفاوت این پژوهش با آثار دیگران، می‌توان گفت موضوعی که تاکنون در این باره صورت گرفته، اهمیت شب زنده‌داری و تهجد یا مقام شفاعت کبری پیامبر (ص) است. در این پژوهش به جمع‌آوری و تقریب نظرات مفسران و متکلمان فریقین درباره «مقام محمود» پرداخته و هدف روشن شدن مفهوم و جایگاه «مقام محمود» است. تفاوت دیگر پاسخ به این سوال که آیا راه رسیدن به این مقام برای انسان باز است؟

۱-۳- روش کار و هدف

این پژوهش به روش اسنادی و کتابخانه‌ای، به شیوه تحلیلی استنتاجی با استقراء منابع تفسیری، کلامی و عرفانی فریقین انجام شده است. مطالعات انجام شده نشان

می‌دهد که خداوند در آیه تهجد، با خطاب قرار دادن پیامبر رحمت (ص) او را تشویق به شب زنده داری نموده تا جایگاه «مقام محمود» را برای خود و پیروان تثبیت نماید تا این مسیر برای مسلمین باز باشد. (عیاشی، ۱۳۸۰ق، ۳۰۸/۲)، و از آنجا که پیرامون مقام محمود و تقریب نظر اندیشمندان، پژوهش جامع کمتر صورت گرفته، تحقیق در این باره، ضرورت و اهمیت فراوانی خواهد داشت.

۲- بحث

۲-۱- واژه‌شناسی آیه ۷۹ اسرا

محمود در لغت کسی است که مورد حمد و ستایش قرار می‌گیرد، نیکو سیرت؛ صفت مفعولی از حمد (حمید)، به معنی ستایش و ستوده آمده است (ابن فارس، ۱۴۰۴، ۳۱۶/۱؛ راغب، ۱۴۱۲ق، ۲۵۶/۱؛ طریحی، ۱۳۷۵ش، ۳۹/۳). مقام در لغت به معنی پایه، رتبه، درجه، مرتبت، جایگاه و منزلت آمده است: «و الْمَقَامُ يَكُونُ مَصْدَرًا، و اسم مکان الْقِيَامُ» (راغب، ۱۴۱۲ق، ۱: ۶۹۱). مقام در عبارت "مَقَامًا مَحْمُودًا" مصدر میمی و به معنای برانگیختن آمده، مفعول مطلق "لِيبَعَثَكَ"، لفظ بعث در این عبارت ذکر نشده، "باشد که پروردگارت تو را مبعوث کند بعثتی پسندیده" و براین اساس، معنای آیه "باشد که پروردگارت به وسیله تو مقام محمود به پا دارد" و "یا" در حالی که او عطا کننده به توست، شما را به مقامی محمود مبعوث فرماید" و "یا" عطا کند تو را در حالی که مقامی محمود یافته‌ای. (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ۱۷۶/۱۳). کلمه "تهجد" از ماده "هجد" در اصل به معنای خواب است، و تهجد در کلام بسیاری از اهل لغت به معنای بیداری بعد از خواب است، ضمیر در واژه "به" به قرآن یا به کلمه "بعض" یا به "من اللیل" برمی‌گردد، و کلمه "نافله" از ماده "نفل" به معنای زیادت است، که

تبیین مفهوم «مقام محمود» با بهره‌گیری از آیه ۷۹ سوره اسراء ۱۵۹

کلمه "من اللیل" از قبیل اغراء "تحریک و تهیج" و نظیر "علیک باللیل - بر تو باد شب" می‌باشد، و حرف "فاء" که بر سر "فتهجد" آمده نظیر فاء در "فَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ" (نحل/۵۱). و معنای آیه قسمتی از شب را پس از خوابیدن بیدار باش و به قرآن (یعنی نماز) مشغول شو، نمازی که زیادی بر مقدار واجب است (فراهیدی، ۱۴۱۰ق، ۳: ۳۸۵؛ ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ۳: ۴۳۲؛ راغب، ۱۴۱۲ق، ۱: ۸۳۲؛ قرشی، ۱۳۷۱ش، ۷: ۱۳۸؛ طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ۱۳/۱۷۵).

۲-۲- بررسی دیدگاه‌های مختلف درباره مقام محمود

«مقام محمود» اصطلاحی قرآنی است که از آیه ۷۹ سوره اسراء گرفته شده، مفسران و اندیشمندان اسلامی درباره آن، اختلاف نظر دارند. نظر مشهور از شیوه تفسیر عرفانی توسط مفسران عارف به دست آمده و قابل استفاده می‌باشد.

۲-۲-۱- مقام شفاعت

بسیاری از مفسران شیعه و سنی؛ مقام محمود را مقام شفاعت پیامبر رحمت(ص) می‌دانند (قال: هی مقام الشفاعه) (بلخی، ۱۴۲۳ق، ۲/۲۵۶؛ ابن ابی حاتم، ۱۴۱۹ق، ۷/۲۳۴۲؛ ابن کثیر، ۱۴۱۹ق، ۵/۹۵؛ سیوطی و محلی، ۱۴۱۶ق، ۱/۲۹۳؛ مراغی، بی‌تا، ۱۵/۸۴؛ فخررازی، ۱۴۲۰، ۲۱/۳۸۸؛ آلوسی، ۱۴۱۵ق، ۸/۱۳۲؛ ابن‌عاشور، بی‌تا، ۷/۱۸۵؛ طبرسی، ۱۳۸۰، ۶/۲۸۳؛ بانوامین، ۱۳۶۱، ۷/۳۵۰؛ شیر، ۱۴۱۲ق، ۱/۲۸۶؛ مغنیه، ۱۴۲۴ق، ۵/۷۵؛ شریف‌لاهیجی، ۱۳۷۳، ۲/۸۴۰؛ فیروزآبادی، بی‌تا، ۲۴۰؛ طباطبایی، ۱۴۱۷، ۱/۱۷۸؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۰، ۱۲/۲۳۲؛ جوادی‌آملی، ۱۳۷۸، ۴/۲۸۵). برای درک بهتر مفاهیم به سخن چند تن از مفسران می‌توان استناد نمود: «مقام محمود، شفاعت عامه است برای اهل محشر؛ از مومنان و کافران که

انبیاء امت‌هایشان را به پیامبر اعظم(ص) حواله می‌دهند و آن حضرت در حق ایشان شفاعت می‌کند» (قرطبی، بی‌تا، ۱۵۵). «امت مسلمان درباره شفاعت رسول رحمت(ص) چنین می‌گویند: منظور از «مقام محمود» شفاعت است که خدای سبحان به رسول اکرم(ص) وعده داده است» (فخررازی، ۱۴۲۰ق، ۳۸۸/۲۱).

مراغی از قول ابن جریر نقل می‌کند که: «قال أكثر أهل العلم: ذلك هو المقام الذي يقومه صلى الله عليه و سلم يوم القيامة للشفاعة للناس، ليرحمهم رهم من عظيم ما هم فيه من شدة في ذلك اليوم؛ أكثر أهل علم بر این باورند که این مقام، مقام شفاعت می‌باشد که همه مردم از شدت عذاب قیامت به آن محتاج هستند» (مراغی، بی‌تا، ۸۴/۱۵) «و این مقامی والاست که آن بزرگوار مردم را شفاعت می‌کند و رسول رحمت(ص) نخستین کس از شفاعت کنندگان است که شفاعت او در بارگاه خداوند پذیرفته می‌شود» (طبرسی، ۱۳۸۰ش، ۲۸۴/۶).

ابوالفتوح رازی بر این اعتقاد است که: «و اما مقام محمود، بیشتر اهل علم بر این باورند که مقام شفاعت است و آن مقامی است که همه بر آن غبطه می‌خورند» (رازی، ۱۴۰۸ق، ۲۷۰/۱۲). «مقام محمود، مقامی است که اولین و آخرین افراد، پیامبر را ستایش می‌کنند و آن مقام شفاعت است» (شبر، ۱۴۱۲ق، ۲۸۶).

صاحب المیزان معتقد است: «جمله «عسی ان یبعثک» دلیل مقامی است که خدا در آینده به تو خواهد داد. مقامی که ستایش همگان را بر می‌انگیزد؛ زیرا سودش به همگان می‌رسد؛ از این گذشته حمد و ستایش در برابر یک عمل اختیاری است و چیزی که واجد این صفات باشد جز شفاعت عامه حضرت رسول رحمت(ص) نیست» (طباطبایی، ۱۴۱۷ش، ۱۷۸/۱).

صاحب التحرير و التنویر می‌نویسد: «و وصف المقام بالمحمود وصف مجازی،...، و لذلك فسر المقام المحمود بالشفاعة العظمی؛ ایشان مقام محمود را وصفی مجازی، و آنرا همان مقام

تبیین مفهوم «مقام محمود» با بهره‌گیری از آیه ۷۹ سوره اسراء ۱۶۱

شفاعت عظمی پیامبر می‌داند» (ابن عاشور، بی‌تا، ۱۴۷/۱۴). از روایات فراوانی که مقام محمود را به مقام شفاعت، تفسیر کرده‌اند (عیاشی، ۱۳۸۰، ۱۴۱۵/۶؛ قمی، ۱۳۶۷، ۲۶/۲؛ بحرانی، ۱۴۱۶ق، ۵۷۰/۳؛ کلینی، ۱۳۶۵ش، ۲۷۱/۳؛ صدوق، ۱۴۱۴ق، ۱۲۵/۱؛ طوسی، ۱۴۰۵ق، ۲/؛ عروسی حویزی، ۱۳۸۳، ۲۰۶/۳؛ شبیبانی مروزی، بی‌تا، ۴۴۱/۲؛ بخاری، ۱۴۱۰ق، ۷۸۲/۲؛ ترمذی، ۱۴۱۹ق، ۵۶۷/۳). کثرت روایات کتب فریقین، نشان صحت حدیث است که به آن اعتبار بخشیده می‌توان به آن استناد نمود. از احادیث شیعی «پیامبر اکرم (ص) فرمودند: هنگامی که در مقام محمود قرار گیرم، برای آن افراد از امتم که مرتکب گناهان بزرگ شده‌اند، شفاعت می‌کنم و خدای بزرگ شفاعتم را درباره آنان می‌پذیرد» (صدوق، ۱۴۱۴ق، ۳۷۰).

پیامبر رحمت (ص) فرمود: «مقام محمود که خدای بزرگ در آیه ۷۹ اسراء گفته؛ همان مقامی است که در آن برای امتم شفاعت می‌کنم» (شبیبانی مروزی، بی‌تا، ۴۴۱/۲). از صادق آل محمد (ع) نقل شده که در تفسیر (عیسی ان یبعثک ربک مقاما محمودا) (اسراء/۷۹)؛ فرمودند: «هی الشفاعة» (عیاشی، ۱۳۸۰ش، ۱۴/۲).

در تفسیر ابن ابی حاتم: «عن أبي هريرة رضي الله عنه عن النبي صلى الله عليه وسلم في قوله: عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَاماً مَحْمُوداً و سئل عنه قال: هو المقام الذي أشفع فيه لأمتي؛ در تفسیر این آیه ابی هریره از رسول خدا نقل کرده که اشاره به مقام شفاعت برای امت دارد» (ابن ابی حاتم، ۱۴۱۹ق، ۲۳۴۲/۷). بخاری به نقل از ابن عمر می‌گوید: «أن الناس يصيرون يوم القيامة جثا أي جماعات كل أمة تتبع نبيها يقولون: يا فلان أشفع! حتى تنتهي الشفاعة إلى النبي فذلك يوم يبعثه الله المقام المحمود؛ مردم روز قیامت سرگردانند، و هر امتی به پیامبرشان می‌گویند: ای نبی ما را شفاعت کن؛ تا اینکه درخواست به نزد پیامبر اسلام (ص) می‌رسد، این روزی است که خداوند پیامبر را به مقام محمود می‌رساند» (بخاری، ۱۴۱۰ق، ۷۸۲/۲). وی مقام شفاعت نبی اکرم (ص) را مقام محمود می‌داند.

ترمذی از ابی هریره نقل می‌کند: «قال رسول الله صلى الله عليه و سلم في قوله: عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَاماً مَحْمُوداً قال: هي شفاعة؛ مقام محمود همان شفاعت است» (ترمذی، ۱۴۱۹ق، ۵۶۷/۳).

۲-۲-۲- مقام وجه الله

آنگاه که پیامبر (ص) در مقام مظهریت خداوند قرار گرفت همه حمد کنندگان، این وجه الله را می‌بینند و ستایش‌ها متوجه او می‌شود. بنابراین، مقام محمود، مقام وجه الهی است. در این مقام، حضرت رسول (ص)؛ اشراف بر همه موجودات دارد و هر چه بخواهد، خدا به او عطا می‌کند (ابن عربی، ۱۳۸۳ش، ۳۴۸؛ طبرسی، ۱۳۸۰ش، ۲۸۳/۶؛ عروسی حویزی، ۱۳۸۳، ۲۰۶/۳) از دیدگاه عارفان، یکی از مراتب سلوک، وجه الله است که «مقام محمود» در آیه می‌تواند اشاره به «مقام وجه الله» باشد.

۲-۲-۳- مجالست پیامبر(ص) با خداوند در عرش

طبری از مفسران اهل سنت معتقد است: «مقام محمود همان مقامی است که حضرت رسول (ص) در کنار الله بر عرش الهی می‌نشیند، او روایتی از مجاهد نقل می‌کند که در تفسیر این آیه، بیان کرده: «یجلسه معه علی عرشه؛ رسول(ص) همراه الله بر عرش می‌نشیند (طبری، بی‌تا، ۱۴۵/۹). می‌توان گفت: ار آنجا که برخی از فرقه‌های اسلامی مانند اشاعره، قائل به تجسیم‌اند و عرش الهی را مادی فرض می‌کنند. از نظر این گروه مقام محمود، می‌تواند اشاره به نشستن پیامبر(ص) با خداوند در عرش باشد. که از دیدگاه شیعی محل تأمل است.

تبیین مفهوم «مقام محمود» با بهره‌گیری از آیه ۷۹ سوره اسراء ۱۶۳

۲-۲-۴- اعطای لوای حمد

بعض مفسران، اعطای لوای حمد به آن حضرت را مقام محمود می‌دانند (طنطاوی، ۱۴۱۲ق، ۷۹/۹). بعضی دیگر از مفسران معتقدند که پیامبر(ص)، زمانی که لواء حمد در دست دارند به شفاعت می‌پردازند (قرطبی، بی‌تا، ۱۵۳) در قیامت جبرئیل، لوای حمد را به دست رسول‌الله می‌دهد و حضرت پرچم را به امیرالمؤمنین می‌سپارند، نامش لوای حمد است، در حالی که مشرق و مغرب عالم را فرا گرفته است (مجلسی، ۱۴۰۳ق، ۳۷: ۹۲). سید مصطفی خمینی درباره این موضوع می‌گوید: «این مقام بالاترین مرتبه حمدی است که خداوند توسط آن حمد و ستایش شده و به این دلیل رسول‌اکرم(ص) احمد، حماد، محمد و محمود نامیده شده است (خمینی، ۱۴۱۸ق، ۳۰۱).

۲-۲-۵- جامع خصلت‌های ستوده

ابن عربی از مفسران و عرفای بزرگ، درباره مقام محمود معتقد است: «در روز محشر تمام خصلت‌های نیکو و ستایش شده از آن حضرت رسول اعظم (ص) می‌باشد و این همان مقام محمودی است که در قرآن کریم، به آن حضرت وعده داده شده و این جایگاه، مورد ستایش همگان است و بازگشت تمام حمد و ثناها به آن است. و مقامی است که تمام مراتب حضرت(ص) به آن بازگشت می‌کند (ابن عربی، ۱۳۸۳ش، ۳۵۳).

۲-۲-۶- مقام لقاء الله

بعضی از اندیشمندان اسلامی معتقدند که مقام محمود همان «لقاء الله» است که به هرکس به اندازه اعمال و ظرفیتش داده می‌شود و مصداق اکمل و اتم آن شخص

رسول رحمت (ص) می‌باشد. «این احتمال وجود دارد که مقام محمود همان نهایت قرب به پروردگار باشد که یکی از آثارش شفاعت عظیم است» (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ۲۳۱/۱۷).

۲-۲-۷- اهلیت ظهور مهدی موعود (عج)

در کنار مقام شفاعت، یکی از معانی، اهلیت ظهور امام زمان (عج) است: «المقام احمود؛ ای مقام الشفاعة، ای یوهلنی لشفاعتکم، او ظهور امام الحق و اعلاء الدین و قمع الکافرین؛ «مقام محمود» شفاعت یا اهلیت شفاعت یا اهلیت ظهور امام مهدی (عج) و زنده کردن دین و از بین بردن کافران» (مجلسی، ۱۴۰۳، ۳۰۲/۱۰۱).

۲-۲-۸- همراهی با معشوق واقعی در حال شهود (مع الحق فی الخلق)

برخی از مفسران عارف، مقام محمود را مقام شهود و همراهی با معشوق واقعی می‌دانند. گنابادی می‌نویسد: «عَسَى أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَاماً مَّحْمُوداً التَّنْوِينَ لِلتَّعْظِيمِ ای مقاما عظیما محمودا، و المقام احمود هو آخر مقامات السَّالِكِ و هو مقامه مع الحق فی الخلق» (گنابادی، ۱۴۰۸ق، ۲/۴۵۱). وی معتقد است مقام محمود آخرین مقام سالک که همراهی با حق در خلق است.

۲-۲-۹- واسطه بین الله با موجودات و مقام حمد

درباره حقیقت اعطای این مقام به حضرت رسول اکرم (ص): «خداوند به تو مقام محمود را از هر حامدی و نسبت به هرگونه حمدی اعطا کرده است؛ یعنی هرگونه حمدی از هر حامدی به هر محمودی تعلق بگیرد، آن حمد راجع به تو و آن مقام محمود از آن توست و از آنجا که اختصاص هر حمدی از هر حامدی برای خداوند متعال است، طبق آیه «الحمد لله رب العالمین» (فاتحه/۲)؛ بنابراین، مقام محمود مقامی

تبیین مفهوم «مقام محمود» با بهره‌گیری از آیه ۷۹ سوره اسراء ۱۶۵

است که واسطه بین خداوند متعال و مقام حمد است» (حسینی طهرانی، ۱۳۶۰، ۱۳۱/۸). می‌توان گفت: هر حمدی از دریچه محمدی به خداوند حمید می‌رسد، چرا که وجه الله است که نخست و در ظاهر دیده و ستوده می‌شود.

۳- نتایج

«مقام محمود» در قرآن یک‌بار در آیه «ومن اللیل فتهجد به نافلة لک عسی ان یبعثک ربک مقاما محمودا» (اسراء/۷۹)؛ آمده است. جمله «و من اللیل فتهجد به» به منزله سبب و مقدمه برای رسیدن به مقام محمود است. با دقت در روایات و کتب تفسیری و نظرات اندیشمندان بزرگ اسلامی مشخص می‌شود این مقام، جایگاهی ستوده و منزلتی والا است که در نتیجه تهجد حضرت رسول(ص)، به ایشان عنایت شده است. با تحلیل و تطبیق این دیدگاه، به چندین نظریه می‌رسیم: مقام شفاعت، مقام وجه الله، اعطای لوای حمد، جامع خصلت‌های ستوده، مقام لقاء الله، بالاترین مرتبه حمد، اهلیت ظهور امام مهدی(عج)، بالاترین مقام سلوک(مع الحق فی الخلق) و واسطه بین خداوند و مقام حمد از جمله این نظریه‌ها می‌باشد.

مشهورترین نظریه، مقام شفاعت است که بسیاری از مفسران فریقین به آن معتقدند و روایات اسلامی نیز بر آن صحه می‌گذارد. البته مقام لقاء الله، هم نظریه قابل تعمقی است، چرا که، شفاعت را هم در بر می‌گیرد.

نکته کاربردی و قابل توجه این که با زنده دانستن قرآن و مستمر بودن پیام آن برای تمامی نسل‌ها، راه رسیدن به مقام محمود برای تمام انسان‌ها باز است، یعنی همه افراد با اخلاق الهی، رعایت تقوا و انجام فرایض علی‌الخصوص نماز شب می‌توانند به سهمی از مقام محمود بار یابند.

کتابنامه

۱. قرآن کریم
۲. ابن عربی، محی‌الدین؛ (۱۳۸۳ش)، فتوحات مکیه، ترجمه و تعلیق: محمد خواجه‌وی، تهران: نشر مولی.
۳. ابن فارس، احمد؛ (۱۴۰۴ق)، معجم مقاییس اللغه، قم: مکتب الاعلام الاسلامی.
۴. ابن ابی حاتم؛ (۱۴۱۹ق)، تفسیر ابن ابی حاتم، عربستان: مکتبه نزار مصطفی الباز.
۵. ابن عاشور، محمد بن طاهر؛ (بی‌تا)، التحریر و التنویر، (بی‌جا).
۶. ابن کثیر، اسماعیل؛ (۱۴۱۹ق)، تفسیر القرآن العظیم (ابن کثیر)، بیروت: دارالکتب العلمیه.
۷. آلوسی، سید محمود؛ (۱۴۱۵ق)، روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم، بیروت: دارالکتب العلمیه.
۸. ابن منظور، محمد بن مکرم؛ (۱۴۱۴ق)، لسان العرب، بیروت: دارصادر.
۹. بانو امین، سیده نصرت؛ (۱۳۶۱ش)، مخزن العرفان در تفسیر القرآن، تهران: نهضت زنان مسلمان.
۱۰. بحرانی، سید هاشم؛ (۱۴۱۶ق)، البرهان فی تفسیر القرآن، تهران: بنیاد بعثت.
۱۱. بلخی، مقاتل بن سلیمان؛ (۱۴۲۳ق)، تفسیر مقاتل بن سلیمان، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۱۲. بخاری، محمد بن اسماعیل؛ (۱۴۱۰ق)، صحیح بخاری، قاهره: وزارت اوقاف مصر.
۱۳. ترمذی، محمد بن عیسی؛ (۱۴۱۹ق)، سنن ترمذی، تحقیق: احمد محمد شاکر، قاهره: دارالحديث.
۱۴. جوادی آملی، عبدالله؛ (۱۳۷۸)، تفسیر تسنیم، قم: مرکز نشر اسراء.
۱۵. حسینی طهرانی، محمد حسین؛ (۱۳۶۰ش)، معاد شناسی، تهران: حکمت.
۱۶. خمینی، سید مصطفی؛ (۱۴۱۸ق)، تفسیر القرآن الکریم، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.

تبیین مفهوم «مقام محمود» با بهره‌گیری از آیه ۷۹ سوره اسراء ۱۶۷

۱۷. رازی ابوالفتح، حسین بن علی؛ (۱۴۰۸ق)، روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن، مشهد، بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
۱۸. راغب، حسین؛ (۱۴۱۲ق)، المفردات فی غریب القرآن، دمشق: دار العلم دار الشامیه.
۱۹. سیوطی و محلی، جلال‌الدین؛ (۱۴۱۶ق)، تفسیر جلالین، بیروت: موسسه النور للمطبوعات.
۲۰. شبر. سید عبدالله؛ (۱۴۱۲ق)، تفسیر القرآن الکریم، بیروت: دارالبلاغه للطباعه و النشر.
۲۱. شریف لاهیجی، محمد بن علی؛ (۱۳۷۳ش)، تفسیر شریف لاهیجی، تهران: دفتر نشر داد.
۲۲. شیبانی، احمد بن حنبل؛ (بی‌تا)، مسند، بیروت: دارصادر.
۲۳. صدوق، محمد بن علی؛ (۱۴۱۴ق)؛ من لا یحضره الفقیه، قم: دارالتقافه.
۲۴. طباطبایی، سید محمد حسین؛ (۱۴۱۷ق)، المیزان فی تفسیرالقرآن، چاپ پنجم، قم: دفتر انتشارات اسلامی جامعه مدرسین حوزه علمیه قم.
۲۵. طبرسی، ابوعلی الفضل بن الحسن؛ (۱۳۸۰ش)، تفسیر مجمع البیان، تهران: انتشارات فراهانی.
۲۶. طبری، محمد بن جریر؛ (بی‌تا)، جامع البیان عن تأویل آیات القرآن، بیروت: دارالمعرفه.
۲۷. طریحی، فخرالدین؛ (۱۳۷۵ش)، مجمع البحرین، تهران: کتابفروشی مرتضوی.
۲۸. طنطاوی، جوهری المصری؛ (۱۴۱۲ق)، الجواهر، بیروت: داراحیاء التراث العربی.
۲۹. طوسی، محمدبن حسن؛ (۱۴۰۵)، التبیان فی تفسیر القرآن، بیروت: داراحیاء التراث العربی.
۳۰. عروسی حویزی، عبد علی بن جمعه؛ (۱۳۸۳ش)، تفسیر نور الثقلین، قم: المطبعة العلمیه.
۳۱. عیاشی، محمد بن مسعود؛ (۱۳۸۰ق)، کتاب التفسیر، تهران: چاپخانه علمیه.
۳۲. فخر رازی، محمد بن عمر؛ (۱۴۲۰)، تفسیر مفاتیح الغیب، بیروت: دارالمعرفه.
۳۳. فراهیدی، خلیل بن احمد؛ (۱۴۱۰ق)، کتاب العین، قم: انتشارات هجرت.
۳۴. فیروزآبادی، طاهر بن یعقوب؛ (بی‌تا)، تنویر المقیاس من تفسیر ابن عباس، بیروت: دارالفکر.
۳۵. قرشی، سیدعلی اکبر؛ (۱۳۷۱ش)، قاموس قرآن، تهران: دار الکتب الاسلامیه.
۳۶. قرطبی، ابی عبدالله محمد؛ (بی‌تا)، یوم الفزع الاکبر، محقق: محمد ابراهیم سلیم، قاهره: الطبع و النشر مکتبه القرآن.

۳۷. قمی، ابن قولویه؛ (۱۳۵۶ق)، کامل الزیارات، نجف: دار المرتضویه.
۳۸. قمی، علی بن ابراهیم؛ (۱۳۶۷ش)، تفسیر قمی، قم: دارالکتاب.
۳۹. کلینی، محمد بن یعقوب؛ (۱۳۶۵ش). اصول کافی، چاپ چهارم، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۴۰. گنابادی، سلطان محمد؛ (۱۴۰۸ق)، تفسیر بیان السعاده فی مقامات العباد، بیروت: موسسه الاعلمی للمطبوعات.
۴۱. مجلسی، محمد باقر؛ (۱۴۰۳ق)، بحار الانوار لدرر اخبار الائمه الاطهار، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۴۲. مراغی، احمد؛ (بی تا)، تفسیر المراغی، بیروت: دار احیاء التراث العربی.
۴۳. مغنیه، محمدجواد؛ (۱۴۲۴ق)، تفسیر الکاشف، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۴۴. مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۷۴ش)، تفسیر نمونه، تهران: دارالکتب الاسلامیه.